

กระบวนการมีส่วนร่วมในการฟื้นฟู อนุรักษ์และสืบทอดประเพณีอาบน้ำดินเพ็ญ ชุมชนสามเรือน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

นัทธี เพชรบุรี* และ บุญสมหญิง พลเมืองดี

คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลสุวรรณภูมิ
อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา 13000

*ผู้เขียนหลัก อีเมลล์: pcheburi@gmail.com

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อเสนอกระบวนการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของชุมชนผ่านประเพณีการอาบน้ำดินเพ็ญของชุมชนสามเรือน เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพและการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม คณะผู้วิจัยได้ร่วมออกแบบและจัดกิจกรรมร่วมกับชุมชนอาทิ การเสวนาองค์ความรู้ประเพณีชุมชนสามเรือน องค์ความรู้เกี่ยวกับแนวทางในการอนุรักษ์สายน้ำ ด้วยกระบวนการการสร้างความรู้คู่จิตสำนึก การพัฒนากติกาชุมชน การมีส่วนร่วมแบบเครือข่าย และการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยเน้นการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียภายในชุมชน ผลการวิจัยพบว่า กระบวนการนี้ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนภูมิปัญญาระหว่างภายในกับภายนอกชุมชน เป็นการทำงานร่วมกันระหว่างองค์กรเครือข่าย ที่สำคัญชาวชุมชนสามเรือนมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมจากการเตรียมงานเชิงระบบ โดยมีการประชาสัมพันธ์อย่างกว้างขวาง ร่วมกันกำจัดสิ่งปฏิกูล ฆ่าเชื้อโรคตามกระบวนการทางชีววิทยาเพื่อปรับปรุงคุณภาพน้ำให้ใสสะอาด จนมีค่าความเป็นกรดต่างตามเกณฑ์มาตรฐานก่อนจัดประเพณีอาบน้ำดินเพ็ญ รวมถึงการสาธิตภูมิปัญญาการทำกระทงตาละปัดจากวัชพืช ตลอดจนเมื่อจัดกิจกรรมศึกษาเปรียบเทียบการรับรู้เกี่ยวกับพิธีกรรมอาบน้ำเพ็ญของเยาวชนในพื้นที่พบว่า การจัดกิจกรรมหลังจากวันลอยกระทงปีนี้ นักเรียนมีความเข้าใจเชิงเนื้อหาเรื่องดังกล่าวมากกว่าก่อนจัดกิจกรรมอย่างชัดเจน

คำสำคัญ: จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ชุมชนสามเรือน อาบน้ำดินเพ็ญหรืออาบน้ำเพ็ญ กระบวนการมีส่วนร่วม การสืบทอดประเพณี

Participatory Process to Preserve and Continue the Full Moon Bathing Culture in the Sam Ruan Community, Phra Nakorn Sri Ayutthaya Province

Nattee Phechtburi* and Boonsomying Polamuangdee

*Faculty of Liberal Art, Rajamangala University of Technology Suvarnabhumi,
Phra Nakorn Sri Ayutthaya District, Phra Nakorn Sri Ayutthaya Province,
Thailand 13000*

*Corresponding author's E-mail: phechtburi@gmail.com

Abstract

The aim of this study is to propose the participatory process to preserve the environment of Sam Ruan community by using the Full Moon Bathing culture which would be held annually on the Loy Krathong Day (Floating festival). The study employed qualitative research and participatory action research methods. The researchers helped design and organized some activities with the community, such as the seminar on Sam Ruan cultures, and environmental preservation by providing information on and increasing consciousness in preserving the river. The participatory process also helped community to develop rules and exchange knowledge, which involved stakeholders. The result reveals that the participatory process contributed to the exchange of knowledge between people from inside and outside the community, and also promoted the coordination among various organizations and relevant groups of people. Importantly, the local people played a crucial role in preserving environment by systematically organizing and publicizing activities, and managing the waste disposal using the biological process to balance the acid value of the river. Moreover, the demonstration of making a Krathong (a floating basket) by utilizing water plants and the investigation on the local youth's understanding of the full moon bathing culture were also conducted respectively. It is clear that the local youth understand more fully the importance of the festival.

Keywords: Phra Nakorn Sri Ayutthaya province, Sam Ruan community, Full Moon Bathing Culture, Participation process, Continuation of culture

บทนำ

การสืบสรุปรูปแบบกิจกรรมเป็นปรากฏการณ์อันขึ้นอยู่กับการดำรงอยู่ของมนุษย์ กล่าวคือ หากผู้คนตระหนักถึงคุณค่าอย่างกว้างขวาง กิจกรรมก็จะได้รับการยกย่องว่าเป็น วัฒนธรรม แม่แบบ หรือประเพณีแบบฉบับ ในทางกลับกันหากในสายตากลุ่มคนมองไม่เห็นค่า ย่อมถึงคราวมรณกรรมแห่งประเพณีนั้น แต่ไม่ว่าจะประเมินค่าด้วยมุมมองใด กิจกรรมทุกรูปแบบเป็นการแสดงออกเชิงสัญลักษณ์ ผ่านความร่วมมือแห่งเรื่องราว ความเชื่อ การประยุกต์ใช้ การปรับปรุงให้เหมาะกับพวกของตน ดังนั้นจึงถือว่าประเพณีเป็นประดิษฐกรรมที่มนุษย์ร่วมกันประกอบสร้างเพื่อความเจริญงอกงามตามวิถีชน ทั้งด้านปะทะสังสรรค์ในชุมชน รวมไปถึงการอยู่ร่วมกันระหว่างคนกับธรรมชาติ

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11 (สำนักงานพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สำนักงานนายกรัฐมนตรี, 2555) ประเมินสถานการณ์ของประเทศด้านสิ่งแวดล้อมสรุปได้ว่า ปัจจุบันการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมส่งผลให้ระบบนิเวศมีความสมบูรณ์มากขึ้น ทว่าปัญหาคูณภาพสิ่งแวดล้อมก็ยังมีได้หมดไป ทั้งยังจำเป็นต้องเร่งฟื้นฟูและรักษาทรัพยากรดังกล่าว ซึ่งประมวลความได้ว่า การฟื้นฟูคุณภาพดินยังดำเนินการได้ต่ำกว่าเป้าหมาย การลดมลพิษทางอากาศมีการปล่อยก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์เพิ่มขึ้นจนคุณภาพอากาศต่ำกว่ามาตรฐาน แหล่งน้ำมีมลภาวะเสื่อมโทรม แม่น้ำสายหลักมีคุณภาพลดลงอย่างต่อเนื่อง แหล่งน้ำที่มีคุณภาพเกณฑ์พอใช้ขึ้นไปมีจำนวนลดลง การควบคุมการใช้และการแพร่กระจายของสารเคมีขาดประสิทธิภาพ การจัดการของเสียอันตรายยังทำได้ต่ำ

เมื่อทบทวนสภาพการณ์ปัจจุบัน ปัญหาเหล่านี้แพร่กระจายอยู่ในระดับจุลภาคของประเทศ ดังที่คณะผู้วิจัยลงพื้นที่ศึกษาบริบทชุมชนสามเรือน อำเภอบางปะอิน ซึ่งเป็นชุมชนที่เข้มแข็งแห่งหนึ่งในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา พบสภาพปัญหาสำคัญประการหนึ่งคือ เรื่องมลภาวะทางสิ่งแวดล้อม อันเนื่องมาจากชุมชนอยู่ติดกับเขตอุตสาหกรรม ในขณะที่ลักษณะพื้นที่มีน้ำและดินที่หล่อเลี้ยงวิถีชุมชน ชุมชนสามเรือนจึงมีลักษณะเป็นป่าที่ถูกล้อมด้วยเขตอุตสาหกรรม แต่ยังคงเต็มไปด้วยภูมิปัญญาพื้นบ้าน อาทิ การปลูกเห็ดตับเต่าใต้ต้นไม้ การสร้างบ้านทรงไทย ตำรายาโบราณ การทำขนมโบราณประจำถิ่น และที่น่าสนใจคือ ภูมิปัญญาด้านความเชื่ออันมีผลต่อสิ่งแวดล้อม ที่ได้รับการฟื้นฟูร่วมกับประเพณีลอยกระทงคือ อาบน้ำดินเพ็ญ ที่นอกจาก

จะมีอิทธิพลต่อความศรัทธาแล้ว ยังเป็นประเพณีที่สามารถใช้เป็นกุศโลบายในการอนุรักษ์สายน้ำของชุมชน

จากการศึกษาเบื้องต้น ประเพณีอาบน้ำดินเพ็ญมีจุดเริ่มจากศาสนาพราหมณ์ในชมพูทวีป โดยมีการสืบสรุคว่าความเชื่อมาสู่ไทยดังปรากฏในหนังสือพระราชพิธีสิบสองเดือน (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2556) ซึ่งประเพณีนี้ยังมีอยู่ในชุมชนสามเรือน อันเป็นไปได้ว่าประเพณีที่สืบเนื่องมาจากศาสนาย่อมต้องมีผลผลิตจากคำสอนและสิ่งเหล่านี้เองที่เป็นภูมิปัญญาอันแฝงฝังอยู่ในประเพณีดังกล่าว การลอยกระทงปรากฏอยู่ทั่วไปตามวิถีชีวิตคนไทยที่ผูกพันกับสายน้ำ ธรรมรัตน์ รื่นบุตร กำนันตำบลสามเรือน (สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 30 เมษายน พ.ศ. 2559) เล่าถึงเรื่องนี้สรุปได้ว่า ในอดีตประเพณีอาบน้ำดินเพ็ญเป็นส่วนหนึ่งในวิถีชีวิตของชาวชุมชนสามเรือน เนื่องจากผู้คนที่มีความเชื่อที่ผูกพันกับลาคลองอาทิ การสัจจ การทำกิจกรรมร่วมกันของชุมชน ในอดีตทางวัดจะมีพิธีกรรมร่วมกันทำน้ำศักดิ์สิทธิ์ และชาวบ้านมีความเชื่อว่า น้ำที่ใช้ต้องเป็นน้ำสะอาด และต้องเข้าร่วมพิธีกรรมเพื่อความเป็นสิริมงคลแก่ตนเอง โดยชาวบ้านจะพายเรือไปกลางคลองและตักน้ำไปเก็บไว้ในโถงตามบ้าน เพื่อใช้อุปโภคและบริโภค ซึ่งประเพณีนี้เลื่อนหายจากชุมชนไปประมาณ 20 ปี และเมื่อปี พ.ศ. 2558 ชุมชนได้พยายามฟื้นฟูพิธีกรรมเพื่อใช้เป็นกุศโลบายในการอนุรักษ์สายน้ำ ที่ปัจจุบันเริ่มเฝ้าเสียเพราะการปล่อยของเสียจากโรงงานอุตสาหกรรม การปิดประตูระบายน้ำ รวมถึงการทิ้งของเสียจากครัวเรือน

ประเพณีอาบน้ำดินเพ็ญนอกจากเป็นประเพณีดั้งเดิมปัจจุบันยังเป็นความหวังอันเป็นกุศโลบายประการหนึ่งต่อการอนุรักษ์สายน้ำของชุมชน คณะผู้วิจัยจึงดำเนินการตรวจสอบสภาพของกิจกรรมในชุมชนนี้ ร่วมกับผู้นำชุมชนได้แก่ นายกองค์การบริหารส่วนตำบลสามเรือน กำนันตำบลสามเรือน และผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 5 และให้ผู้นำชุมชนมีส่วนร่วมโดยเป็นคณะผู้วิจัย และร่วมกันศึกษาข้อมูลเบื้องต้นจากการจัดกิจกรรมกับเยาวชน เมื่อวันที่ 4 มิถุนายน พ.ศ. 2559 และจากการสัมภาษณ์ผู้ร่วมงานเห็ดตับเต่างามที่สามเรือน เมื่อวันที่ 25 - 26 มิถุนายน พ.ศ. 2559 พบข้อสรุปจากการถอดบทเรียนร่วมกันว่า การฟื้นฟูทุนทางวัฒนธรรมดังกล่าว แม้จะผ่านมา 2 ปี จนเป็นที่รู้จัก ทว่าผู้คนในชุมชนยังขาดความเข้าใจด้านเนื้อหาในฐานะกุศโลบายในการอนุรักษ์สายน้ำ

จากการสำรวจพื้นที่เป้าหมายจึงทำให้เกิดแนวคิดการประยุกต์การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) ซึ่งเน้นการเรียนรู้และปฏิบัติร่วมกันของผู้คน องค์กร และผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย

ในสังคม ดังที่ ชีวรุติ เอกะกุล (2551) กล่าวถึง การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม สรุปได้ว่าเป็นรูปแบบการวิจัยที่ใช้ความร่วมมือระหว่างนักวิจัยกับกลุ่มเป้าหมาย เพื่อปรับปรุง เปลี่ยนแปลง สิ่งที่ต้องการทำวิจัยร่วม ซึ่งกลุ่มเป้าหมายจะเปลี่ยนบทบาทจากผู้ให้ข้อมูลมาเป็นผู้ร่วมวิจัย จนทำให้กลุ่มเป้าหมายเกิดการเรียนรู้ด้วยตนเอง ที่สำคัญยังทำให้ผลวิจัยมีความน่าเชื่อถือและยั่งยืนมากยิ่งขึ้น

การจัดกิจกรรมประเพณีอาบน้ำดินเพ็ญที่ชาวมุขชนสามเรือนต้องการฟื้นฟูและสืบทอด นอกจากปรารถนาให้เป็นเอกลักษณ์อย่างหนึ่งของชุมชนแล้ว ยังมีความประสงค์ที่จะให้ประเพณีนี้เป็นกุศโลบายในการอนุรักษ์สายน้ำ อันเป็นวิธีการจัดการสิ่งแวดล้อมแบบผสมผสาน ดังที่ เกษม จันทรแก้ว (2556) กล่าวถึงสิ่งแวดล้อมมิติมนุษย์ประการหนึ่งสรุปได้ว่า วัฒนธรรมเป็นองค์ความรู้ที่มนุษย์สร้างขึ้นจากสิ่งแวดล้อม ให้เป็นที่ยอมรับของการกระทำร่วมกัน ก่อให้เกิดเป็นสิ่งแวดล้อมมิติมนุษย์ที่สัมพันธ์กับการสร้างกิจกรรมอาทิ ศาสนา ประเพณี ความเชื่อ ความเคารพบูชา และที่สำคัญความโดดเด่นจากสิ่งเหล่านี้สามารถเชื่อมโยงไปสู่การวิเคราะห์สถานภาพเพื่อสร้างกิจกรรม

จากการที่คณะผู้วิจัยได้ลงพื้นที่พบว่า ประเพณีอาบน้ำดินเพ็ญเป็นสิ่งที่ทรงคุณค่าของชุมชนทั้งในฐานะทุนทางสังคมและสอดคล้องกับการแก้ปัญหาภาวะทางน้ำของชุมชน จึงมีความสนใจที่จะศึกษา พัฒนาระบบการมีส่วนร่วมในการฟื้นฟูอนุรักษ์และสืบทอดประเพณีอาบน้ำดินเพ็ญของชุมชนสามเรือน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ด้วยกระบวนการสร้างความรู้คู่จิตสำนึก การพัฒนาการศึกษาชุมชน การมีส่วนร่วมแบบเครือข่าย และการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นให้เป็นกุศโลบายต่อการอนุรักษ์สายน้ำให้เกิดความยั่งยืน จนเป็นประเพณีแม่แบบอันทรงพลังต่อชุมชนสามเรือนต่อไป

นิยามศัพท์เฉพาะ: อาบน้ำดินเพ็ญหรืออาบน้ำเพ็ญ หมายถึง ประเพณีแบบฉบับที่ทำในวันลอยกระทง หรือวันขึ้น 15 ค่ำ เป็นการอาบน้ำในคืนวันเพ็ญตอนที่พระจันทร์อยู่กลางศีรษะ ซึ่งเชื่อว่าผู้อาบน้ำจากแสงเพ็ญจะได้รับความเป็นสิริมงคล

ขอบเขตการวิจัย

1) ขอบเขตด้านพื้นที่

ตำบลสามเรือน อำเภอบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นชุมชนที่สะท้อนวิถีพระนครศรีอยุธยาแบบดั้งเดิม คือ ผู้คนมีความผูกพันกับสายน้ำ แต่ในปัจจุบันกำลังเปลี่ยนเป็น

ชุมชนที่มีการปรับตัวสู่สังคมเมือง ผู้นำชุมชนและผู้คนในพื้นที่จึงฟื้นฟูประเพณีอาบน้ำดินเพ็ญที่สูญหายไปจากชุมชน ให้กลับมาเป็นเอกลักษณ์อย่างหนึ่งของชุมชน เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการจัดการสิ่งแวดล้อม

2) ขอบเขตด้านประชากร

2.1) ประชาชนชาวบ้านและผู้ที่มีความรู้ด้านขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นในพื้นที่ตำบลสามเรือน อำเภอบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา จำนวน 5 คน

2.2) ผู้บริหาร ครู นักเรียน 4 โรงเรียน ได้แก่ โรงเรียนวัดสามเรือน โรงเรียนวัดท่าใหม่ โรงเรียนเอกอโยธยา และโรงเรียนเซนต์แมรี รวมถึงผู้นำชุมชนและประชาชนในพื้นที่ตำบลสามเรือน อำเภอบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา จำนวน 54 คน

2.3) บุคคลภายนอกที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ประเพณีอาบน้ำดินเพ็ญของตำบลสามเรือน อำเภอบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ทั้งภาครัฐและเอกชน จำนวน 7 หน่วยงาน

3) ขอบเขตด้านเนื้อหา

3.1) การศึกษาข้อมูลบริบทชุมชนเกี่ยวกับประเพณีต่างๆ ของชุมชนสามเรือน

3.2) การสัมภาษณ์ประชาชนชาวบ้าน ผู้นำชุมชน และประชาชน ในชุมชนสามเรือน เกี่ยวกับประเพณีวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น และประเพณีอาบน้ำดินเพ็ญของชุมชนสามเรือน และการจัดกิจกรรมเสวนาองค์ความรู้เกี่ยวกับประเพณีต่างๆ ของชุมชนสามเรือน และกิจกรรมเสวนาองค์ความรู้เกี่ยวกับประเพณีอาบน้ำดินเพ็ญของชุมชนสามเรือน

แนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเรื่องกระบวนการมีส่วนร่วมในการฟื้นฟูอนุรักษ์และสืบทอดประเพณีอาบน้ำดินเพ็ญของชุมชนสามเรือน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ผู้วิจัยได้รวบรวมแนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องดังต่อไปนี้

1) บริบทของพื้นที่ ความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนกับสายน้ำในชุมชนสามเรือน

สภาพทั่วไปของพื้นที่ที่มีการแบ่งเขตรับผิดชอบทั้งหมด 8 หมู่บ้าน มีพื้นที่ 12,025.65 ไร่ จำนวนประชากร 7,819 คน ชาย 3,884 คน หญิง 3,935 คน รวม 5,776 ครัวเรือน มีลักษณะ

ภูมิประเทศเป็นที่ราบลุ่ม น้ำท่วมถึง ไม่มีภูเขา ไม่ติดแม่น้ำแต่ติดคลองส่งน้ำโครงการชลประทาน และมีคลอง หนอง บึง ใหญ่เล็กจำนวนมาก ลักษณะดังกล่าวทำให้ช่วงที่มีน้ำหลาก น้ำจึงเข้าถึงทุกพื้นที่

ธรรมรัตน์ รื่นบุตร กำนันตำบลสามเรือน (สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 30 เมษายน พ.ศ. 2559) เล่าถึงบริบทพื้นที่ประเพณีวัฒนธรรม ความเชื่อ และความเปลี่ยนแปลงตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันสรุปได้ว่า สมัยก่อนชาวชุมชนมีความผูกพันกับสายน้ำ เวลาปลูกเรือนก็จะเลือกปลูกหันหน้าเข้าหาแม่น้ำ ไม่มีการทิ้งขยะลงในแม่น้ำ แม่น้ำลำคลองที่นี่จึงมีความใสสะอาดเป็นอย่างมาก ทุกบ้านจะมีเรือสำหรับใช้เดินทาง เส้นทางทางน้ำที่ใช้กันเป็นประจำคือ คลองโพธิ์ อดีตคนในชุมชนจะรู้จักกันดีในชื่อ คลองขนมมุด เนื่องจากมีลักษณะคดเคี้ยว ขนาดไม่กว้าง เมื่อเดินทางก็ต้องใช้คลองนี้เป็นหลัก ทำให้การเดินทางใช้ระยะเวลาค่อนข้างนาน จึงเปรียบเทียบกับว่า กว่าที่จะถึงที่หมายชนมที่เพื่อไปถวายพระก็บูดเสียหายหมด ทำให้เป็นที่มาของชื่อ คลองขนมมุด ที่ชาวบ้านในท้องถิ่นเรียกขาน ก่อนจะเปลี่ยนเป็น คลองโพธิ์ เพื่อให้เกิดความไพเราะ

ปัจจุบันชาวชุมชนไม่ได้ใช้คลองในการสัญจร ทว่ายังให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์สายน้ำ แต่เนื่องจากชุมชนมีความเจริญอยู่รายรอบทำให้เกิดปัญหาน้ำเน่าเสียจากฝีมือของมนุษย์ เช่น การทิ้งน้ำเสียลงแม่น้ำลำคลองโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ หรือน้ำเสียที่ปล่อยจากโรงงานอุตสาหกรรม รวมถึงการเปิดปิดประตูน้ำเพื่อให้เกิดการหมุนเวียนน้ำ และป้องกันไม่ให้น้ำเน่าเจือปนลงสู่คลองกับ ยูพิน พูนดี (สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 21 ตุลาคม พ.ศ. 2559) กล่าวไว้ในการเสวนาของกระบวนการวิจัยนี้สรุปได้ว่าการวิจัยคุณภาพน้ำในชุมชนสามเรือน หลายครัวเรือนยังไม่มี การบำบัดน้ำเสียก่อนปล่อยน้ำลงลำคลอง และบางช่วงพบน้ำเสียในช่วงที่มีกิจกรรมการปิดประตูน้ำ ช่วงเดือนกรกฎาคม น้ำใส ปลาเยอะ เพราะไม่มีการปิดประตูน้ำ แต่โดยปกติลำคลองบางจุดมีออกซิเจนในปริมาณต่ำ น้ำเริ่มเน่าเสีย มีการเปลี่ยนแปลงของวัชพืช ปลาหัวบาอย่างปลาตะเพียนเริ่มตาย ซึ่งส่วนหนึ่งเกิดจากการฉีดยากำจัดผักตบชวา

จากสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นจากวิถีชีวิตที่เปลี่ยนไปกล่าวคือ ชุมชนที่สะท้อนวิถีพระนครศรีอยุธยาแบบดั้งเดิมกำลังเปลี่ยนเป็นชุมชนที่มีการปรับตัวกลายเป็นสังคมเมืองมากขึ้น ย่อมเกิดภาวะคุกคามธรรมชาติโดยมนุษย์ นอกจากการแก้ปัญหาด้วยกระบวนการทางวิทยาศาสตร์แล้วนั้น กระบวนการทางวัฒนธรรมก็เป็นอีกวิธีหนึ่งที่ผู้นำชุมชน และชาวบ้านในชุมชนมองเห็นว่า ควรใช้เป็นเครื่องมือในการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่าง

ผสมผสานประเพณีอาบน้ำคืนเพ็ญจึงได้รับการฟื้นฟูให้กลับมาเป็นอัตลักษณ์อย่างหนึ่งของชุมชนอีกครั้ง

2) แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วม คือ กิจกรรมแห่งกระบวนการแก้ปัญหาหรือพัฒนาที่ประชาชนเข้ามามีบทบาทในการร่วมคิดวางแผน ตัดสินใจ ร่วมแก้ไข และประเมินผลของแผนงานจากความต้องการของหมู่คณะ ซึ่งอาจเป็นการกำหนดนโยบายจากระดับบนสู่ระดับล่าง หรือการวางแผนจากส่วนกลางและกำหนดให้กับคนในระดับปฏิบัติการ และการวางแผนจากระดับล่างสู่ระดับบน โดยเป็นกระบวนการที่สะท้อนความต้องการและปัญหาท้องถิ่น

ธีรฤทธิ เอกะกุล (2551) กล่าวถึงการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมสรุปได้ว่า เป็นรูปแบบวิจัยที่ใช้ความร่วมมือระหว่างนักวิจัยกับกลุ่มเป้าหมาย เพื่อปรับปรุง เปลี่ยนแปลง สิ่งที่ต้องการทำวิจัยร่วม ซึ่งกลุ่มเป้าหมายจะเปลี่ยนบทบาทจากผู้ให้ข้อมูลเป็นผู้ร่วมวิจัย ทำให้กลุ่มเป้าหมายเกิดการเรียนรู้ด้วยตนเอง ที่สำคัญยังทำให้ผลวิจัยมีความน่าเชื่อถือและยั่งยืนมากยิ่งขึ้น

วรรณดี สุทธินรากร (2556) กล่าวถึงกระบวนการ PAR สรุปได้ว่า เป็นกระบวนการปฏิบัติที่มีฐานจากทฤษฎี การตรวจสอบทฤษฎีด้วยการปฏิบัติ และตรวจสอบการปฏิบัติด้วยทฤษฎี เริ่มต้นด้วยการคิด การค้นหา และการปฏิบัติ ซึ่งมีกรอบวิธีการในรูปวงจรของปัจจุบันและย้อนอดีตเพื่อให้มนุษย์เห็นสภาพความเป็นจริง และหวนคิดถึงเหตุการณ์ในอดีต แล้วตีความให้ความหมายกับภาพจริงในปัจจุบันอย่างต่อเนื่องหรือเปรียบเทียบกับอดีต ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการมองอนาคตอย่างชัดเจน และสามารถประมวลกรอบวงจรของ Smith (1997, อ้างใน วรรณดี สุทธินรากร, 2556) ได้ดังนี้

(1) ทำความรู้จักกับตนเองและกลุ่ม (Knowing self: question of being) การตั้งคำถามต่อสิ่งที่เป็นอย่างอยู่ในปัจจุบัน

(2) การค้นหาความสัมพันธ์ระหว่างกันเพื่อสร้างความไว้วางใจและความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน (Seeking connections: building trust and solidarity) การไตร่ตรองเรื่องราวจากการทำความเข้าใจตนเอง แบ่งปันความคิด สร้างจุดยืนร่วมกันเพื่อขับเคลื่อนสู่การเปลี่ยนแปลง

(3) ขั้นการสำรวจสภาพความเป็นจริง (Grounding in context: focusing on fundamental human need) ตรวจสอบสภาพการณ์โดยเจาะเข้าไปที่ความต้องการพื้นฐานของบุคคล มีการตั้งคำถาม ค้นหาสำนึกของบุคคลที่ก่อรูปขึ้นเพื่อทำความเข้าใจ

(4) เริ่มต้นปฏิบัติ (Praxis) เริ่มต้นจากปัญหาสำคัญ จากนั้นกำหนดเป้าหมายในการเปลี่ยนแปลงด้วยความคิดของแต่ละคน เพื่อนำไปสู่การปฏิบัติซ้ำ จนเป็นความชัดเจน ทั้งนี้เพื่อเป็นการกระตุ้นการเรียนรู้ และพัฒนาสู่สิ่งที่ดีกว่า

(5) การสร้างประสบการณ์จากสำนึก (Experiencing conscientization) ภายหลังการปฏิบัติ สมาชิกในกลุ่มจะได้ประสบการณ์การสร้างสำนึกจากการทำความเข้าใจสถานการณ์สังคม เป็นกระบวนการขับเคลื่อนแนวคิดผสานกับการปฏิบัติ อย่างถูกเวลาภายใต้เงื่อนไขอันเหมาะสม ถือเป็นการสร้างความสำเร็จร่วมกัน

(6) การตื่น (Awakening: transforming) ความสดชื่น เมื่อค้นพบความจริงและได้ความรู้ใหม่จากการเปลี่ยนแปลง

หากการปฏิบัติทั้ง 6 ขั้นตอน ยังไม่ชัดเจน ผู้วิจัยสามารถปฏิบัติต่อเนื่องในรูปของเกลียว (Spiral) วนซ้ำไปได้ ทั้งนี้วิธีการนี้เป็นเพียงประสบการณ์หนึ่งในการกำหนดขั้นตอนของ PAR ผู้วิจัยสามารถออกแบบกระบวนการอันต่างออกไป ตามความสร้างสรรค์ของแต่ละบุคคลหรือกลุ่ม ซึ่งมีความผันแปรตามเงื่อนไข ทว่าต้องยึดกุมทฤษฎีให้มั่น มีการปฏิบัติที่ไตร่ตรอง ใช้กระบวนการอย่างวิภาษวิธีเพื่อนำไปสู่การปรับปรุงแก้ไข พัฒนาให้เกิดสิ่งที่ดีขึ้น

กระบวนการดังกล่าวจึงสามารถจำแนกออกเป็น 3 ส่วน ดังนี้ ส่วนต้นน้ำคือ การทำความเข้าใจ การสร้างความสัมพันธ์ ส่วนกลางน้ำคือ การตรวจสอบทฤษฎีด้วยการปฏิบัติ และการปฏิบัติที่มีฐานจากทฤษฎี และส่วนปลายน้ำคือ การสร้างประสบการณ์จากสำนึกและการตื่น เป็นการตรวจสอบการปฏิบัติด้วยทฤษฎี แต่ทั้งนี้ผู้ใช้ทฤษฎีเชิงกลยุทธ์นี้พึงทราบ ว่า ทฤษฎีและวิธีการไม่ใช่แบบแผนบังคับการปฏิบัติอย่างตายตัว ทว่าสามารถปรับประยุกต์ใช้กระบวนการต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำได้ด้วยความเหมาะสมตามบริบทที่กำลังเผชิญอยู่

3) แนวคิดเกี่ยวกับพิธีอาบน้ำคินเพ็ญ

พิธีอาบน้ำคินเพ็ญ ปรากฏหลักฐานตามหนังสือพระราชพิธีสิบสองเดือน พระราชพิธีในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 (2556) สรุปได้ว่า พิธีนี้ ศาสนาพราหมณ์เรียกว่า ศิวราตรี ตอนเช้าพราหมณ์จะนำหม้อทองเหลืองเดินทวนศีรษะไปยังแม่น้ำคงคา นุ่งริมน้ำ ใช้หม้อตักน้ำขึ้นมาบริกรรมคาถา แล้วนำมาล้างหน้าบ้วนปาก จากนั้นกระโดดลงไปในแม่น้ำ ดำลงไปใต้น้ำ 3 ครั้ง โยดินตมที่อยู่ในน้ำมาพอกอุ้งเท้าแทนสบู่ ใช้น้ำชำระล้างอุ้งเท้า แล้วจึงเอามือตักน้ำขึ้นมา นุ่งผ้าให้เรียบร้อย เดินทวนหม้อน้ำมุ่งหน้าสู่เทวสถานเพื่อประกอบพิธีทางศาสนาต่อไป การปฏิบัติเช่นนี้ถือว่าได้อาบน้ำ

ชำระบาปที่ได้ทำมาทั้งหมด จะเห็นได้ว่าพิธีมีความเกี่ยวเนื่องกับความเชื่อเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ของน้ำ

จากการศึกษาเอกสารข้างต้นทำให้พบว่า ประเพณีอาบน้ำคินเพ็ญมีจุดเริ่มจากศาสนาพราหมณ์ในชมพูทวีป โดยสืบสืบทอดความเชื่อมาสู่ไทยก่อนรัชสมัยแห่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งประเพณีนี้ยังมีอยู่ในชุมชนสามเรือน อันเป็นไปได้ว่าประเพณีอันเนื่องมาจากศาสนา ย่อมต้องผลิตภาพจากคำสอน และสิ่งเหล่านี้เองที่เป็นภูมิปัญญาอันแฝงฝังอยู่ในประเพณีดังกล่าว และการล่องกระทงปรากฏอยู่ทั่วไปตามวิถีชีวิตคนไทยที่ผูกพันกับสายน้ำ นับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งจังหวัดพระนครศรีอยุธยาเป็นหนึ่งในวิถีชุมชนที่ยังคงรักษาประเพณี ศฤกษณ์ กลั่นกล้ำ นายองค์การบริหารส่วนตำบลสามเรือน (สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 22 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2559) กล่าวว่า “ล่องกระทงปีนี้ ที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยามีความแปลกและน่าตื่นตา ชาวบ้านในตำบลสามเรือนร่วมกันฟื้นฟูประเพณีล่องกระทงเก่าแก่ของหมู่บ้าน นั่นคือ พิธีอาบน้ำคินเพ็ญ เมื่อวันล่องกระทงพระจันทร์เต็มดวง ชาวบ้านที่เป็นหญิงจะนุ่งกระโจมอก ผู้ชายนุ่งผ้าขาวม้า พายเรือออกมากลางแม่น้ำเพื่อจุดธูปเทียนอธิษฐานก่อนล่องกระทง เพื่อขอขมาพระแม่คงคาตามความเชื่อ และตักน้ำในแม่น้ำอาบน้ำชำระล้างร่างกายให้สะอาด นำสิ่งที่ชั่วร้ายออกจากร่างกายและล่องกระทง กลับมาจะตักน้ำใส่ภาชนะเก็บไว้ในบ้านเพื่อความเป็นสิริมงคลในครอบครัว สำหรับวันล่องกระทงในค้ำดินปีนี้ คาดว่าจะมีประชาชนร่วมงานอย่างหนาแน่น”

พิธีอาบน้ำคินเพ็ญของตำบลสามเรือน จึงสอดคล้องกับเนื้อความพระราชนิพนธ์ พระราชพิธีสิบสองเดือน อันมีเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ที่น่าสนใจ และจากพิธีอาบน้ำคินเพ็ญของตำบลสามเรือน ทำให้ควรศึกษาความสำคัญที่ต้องกระทำในค้ำดินจันทร์เพ็ญ ซึ่งค้ำดินจันทร์เพ็ญ หรือทางโหราศาสตร์เรียกว่า “วันปฐมนิ” จากคติความเชื่อดังกล่าว คณะผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาพิธีอาบน้ำคินเพ็ญที่ชุมชนสามเรือน ที่ถูกฟื้นฟูในงานล่องกระทง ประจำปี พ.ศ. 2557 และ พ.ศ. 2558 ที่ผ่านมาว่าจะสามารถรักษาสืบสานวัฒนธรรมทางน้ำ โดยใช้พิธีกรรมความเชื่อดั้งเดิมเป็นเครื่องมือรักษาสายน้ำ ซึ่ง อนุรักษ์ รื่นถวิล ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 5 ตำบลสามเรือน (สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 20 พฤษภาคม พ.ศ. 2559) กล่าวถึงการจัดงานนี้สรุปได้ว่า เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจจากผู้ที่อยู่ในชุมชนอย่างชัดเจนเกี่ยวกับประเพณีอาบน้ำคินเพ็ญ และประเพณีล่องกระทง จึงนำการอาบน้ำคินเพ็ญมาเป็นกิจกรรมหนึ่งที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชนสามเรือน โดยหยิบวิถีชีวิตขึ้นมาให้เห็น แต่ยังไม่ได้นำรายละเอียด

เข้ามา เพราะใช้เวลาและขั้นตอนค่อนข้างมาก สมัยก่อนใช้ชื่อประเพณีว่า “อาบน้ำคืนเพ็ญ เช่นสะตือ” เป็นพิธีกรรมอย่างหนึ่งที่ชุมชนสามเรือนฟื้นฟูขึ้นเป็นปีที่สอง ซึ่งตั้งใจจะให้เป็นแสง สี เสียง เสน่ห์ของการอาบน้ำคืนเพ็ญ คือความเชื่อด้านจิตใจ มีพลังศรัทธา มองโลกในแง่ดี ความเป็นสิริมงคลแก่ตัวเองกับความเป็นอยู่ ในรอบ 1 ปี มีครั้งเดียว ที่จะเริ่มต้นทำในสิ่งดี เพื่อนำไปสู่การทำดีอื่นๆ ต่อไป

วิธีดำเนินการวิจัย

คณะผู้วิจัยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) เป็นหลัก โดยกระบวนการดำเนินงานมีดังนี้

- 1) ศึกษาและสำรวจองค์ความรู้เพื่อสร้างฐานข้อมูลเกี่ยวกับภูมิปัญญาในพื้นที่ชุมชนสามเรือน
- 2) จัดกิจกรรมเสวนาองค์ความรู้ในหัวข้อ “วัฒนธรรมกับสายน้ำ” โดยเชิญผู้นำชุมชนในชุมชนสามเรือน และผู้ทรงคุณวุฒิในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา มาร่วมแลกเปลี่ยนความคิดเห็น
- 3) จัดประชุมกลุ่มย่อย (Focus group) ร่วมกับผู้นำชุมชน ปรารักษ์ชาวบ้าน เพื่อถอดบทเรียนจากการเสวนาหัวข้อ “วัฒนธรรมกับสายน้ำ” และร่วมกันวางกติกาชุมชนที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์สายน้ำในชุมชนสามเรือน
- 4) ร่วมประชุมกับผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง องค์การเครือข่าย ณ องค์การบริหารส่วนตำบลสามเรือน เพื่อจัดเตรียมงานลอยกระทงและอาบน้ำคืนเพ็ญตามแผนงานที่ร่วมวางไว้กับองค์กรเครือข่าย
- 5) ดำเนินกิจกรรมโดยคณะผู้วิจัยเป็นวิทยากร และผู้ดำเนินรายการ ในกิจกรรมการคืนความรู้สู่ชุมชน การจัดนิทรรศการอาบน้ำคืนเพ็ญ อาบน้ำคืนเพ็ญสาธิต
- 6) จัดกิจกรรมการให้ความรู้ และการประกวดการเขียนเรียงความและวาดภาพประกอบ ในหัวข้อ “พิธีกรรมอาบน้ำคืนเพ็ญ ในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม” ให้กับนักเรียนในชุมชนสามเรือน

ผลการวิจัย

ตามที่กล่าวไว้ข้างต้นแล้วว่า ในกระบวนการ PAR ผู้วิจัยสามารถออกแบบกระบวนการอันต่างออกไปตามความสร้างสรรค์ของบุคคลหรือกลุ่มที่มีความแปรผันตามเงื่อนไขของบริบทเชิงพื้นที่ โดยมีทฤษฎีการปฏิบัติอย่างมีส่วนร่วม ไตร่ตรอง วิภาษวิธีเป็นแกนหลัก ซึ่งกระบวนการมีส่วนร่วมในการฟื้นฟูอนุรักษ์และสืบทอดประเพณีอาบน้ำคืนเพ็ญของชุมชนสามเรือนจึงวางระเบียบวิธีวิจัยในรูปแบบที่เหมาะสมกับบริบทและมีผลการวิจัยดังต่อไปนี้

1) ศึกษาและสำรวจองค์ความรู้เพื่อสร้างฐานข้อมูลเกี่ยวกับภูมิปัญญาในพื้นที่ชุมชนสามเรือน อันถือเป็นการทำความเข้าใจกับตนเองและกลุ่ม รวมถึงการตั้งคำถามต่อสิ่งที่ตนเป็นอยู่ในปัจจุบัน โดยคณะผู้วิจัยได้ดำเนินการสำรวจ ศึกษาภูมิปัญญาที่มีอยู่ในพื้นที่ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการวิเคราะห์สภาพภาพเพื่อสร้างกิจกรรม โดยเริ่มต้นจากการสนทนากับผู้นำชุมชน และปรารักษ์ชุมชนจนพบว่า นอกเหนือจากความพยายามในการฟื้นฟูประเพณีอาบน้ำคืนเพ็ญ ชุมชนสามเรือนมีภูมิปัญญาที่น่าสนใจได้แก่ ภูมิปัญญาการปลูกและแปรรูปเห็ดตับเต่า ภูมิปัญญาตำรายาโบราณของชุมชน การสร้างบ้านทรงไทยซึ่งเป็นภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับวิถีชีวิตและสายน้ำ เช่นเดียวกับการแสดงตะเกียงเจ้าพายุอันเป็นวิถีหาปลาแบบดั้งเดิมของชุมชนที่นี้จะจัดก่อนประเพณีอาบน้ำคืนเพ็ญ โดยคณะผู้วิจัยได้รวบรวมองค์ความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาและประเพณีในรูปแบบฐานข้อมูล และร่วมจัดนิทรรศการเผยแพร่ผลการศึกษาในงานวันเห็ดตับเต่างามที่สามเรือน ดังป้ายนิทรรศการในภาพที่ 1 รวมถึงการนำความรู้สู่โรงเรียนในพื้นที่

2) จัดกิจกรรมเสวนาองค์ความรู้ในหัวข้อ “วัฒนธรรมกับสายน้ำ” โดยเชิญผู้นำชุมชนในชุมชนสามเรือน และผู้ทรงคุณวุฒิในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา มาร่วมแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ดังภาพที่ 2 ซึ่งเป็นกิจกรรมที่เกิดการเผยแพร่แลกเปลี่ยนภูมิปัญญา และการบริหารจัดการกับต้นทุนทางวัฒนธรรมเกี่ยวกับสายน้ำในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาอย่างกว้างขวาง อาทิ สถานภาพวัฒนธรรมกับสายน้ำจังหวัดพระนครศรีอยุธยาในอดีตจวบจนปัจจุบัน ชุมชนต้นแบบที่มีการนำวัฒนธรรมในชุมชนไปเรียนรู้ร่วมกันเพื่อสร้างมูลค่าให้เกิดเป็นอัตลักษณ์ชุมชน ตลอดจนการเตรียมความพร้อมและพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยว โดยการเสวนาครั้งนี้มุ่งเน้นความเปลี่ยนแปลงสถานภาพของสายน้ำจากอดีตสู่ปัจจุบัน รวมถึงการหาแนวทางในการบริหารจัดการกับสายน้ำอย่างหลากหลาย เช่น การวางกติกาชุมชน แนวทางการจัดประเพณีอาบน้ำคืนเพ็ญให้เป็นกิจกรรมต้นแบบ เป็นต้น

3) จัดประชุมกลุ่มย่อยร่วมกับผู้นำชุมชนและปรารักษ์ชาวบ้าน เพื่อถอดบทเรียนจากการเสวนาองค์ความรู้หัวข้อ “วัฒนธรรมกับสายน้ำ” และร่วมกันวางกติกาชุมชนเกี่ยวกับการอนุรักษ์สายน้ำในชุมชนสามเรือน กิจกรรมครั้งนี้เป็นการนำไปสู่แนวคิดที่จะนำไปใช้ในการร่วมประชุมกับผู้นำชุมชน และชาวบ้านชุมชนสามเรือน ซึ่งจากการถอดบทเรียน สามารถประมวลสรุปกระบวนการฟื้นฟู อนุรักษ์และสืบทอดประเพณีอาบน้ำคืนเพ็ญแบบองค์รวม ดังภาพที่ 3

ภาพที่ 1 ป้ายนิทรรศการรวบรวมภูมิปัญญาและประเพณีของชุมชนสามเรือน เพื่อร่วมเผยแพร่ในงานวันเห็ดดับเต่างามที่สามเรือน วันที่ 24-26 มิถุนายน พ.ศ. 2559

ภาพที่ 2 กิจกรรมเสวนาองค์ความรู้ในหัวข้อ “วัฒนธรรมกับสายน้ำ” โดยเชิญผู้นำชุมชนในชุมชนสามเรือน และผู้ทรงคุณวุฒิในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา มาร่วมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในวันที่ 21 ตุลาคม พ.ศ. 2559

ภาพที่ 3 แผนภาพการถอดบทเรียนจากการเสวนา “วัฒนธรรมกับสายน้ำ”

4) **ร่วมประชุมกับผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง องค์การเครือข่าย** องค์การบริหารส่วนตำบลสามเรือน เพื่อจัดเตรียมงาน ลอยกระทงและอาบน้ำคั้นเพ็ญร่วมกับองค์กรเครือข่าย โดย คณะผู้วิจัยได้เสนอหลักการกระบวนการฟื้นฟู อนุรักษ์และ สืบทอดประเพณีอาบน้ำคั้นเพ็ญด้วยกระบวนการดังกล่าว เพื่อ ใช้เป็นแนวทางในการจัดงานลอยกระทง ประจำปี พ.ศ. 2559 ซึ่งคณะผู้วิจัย ชุมชน และองค์การเครือข่ายได้ร่วมกันออกแบบ กิจกรรม ดังภาพที่ 4

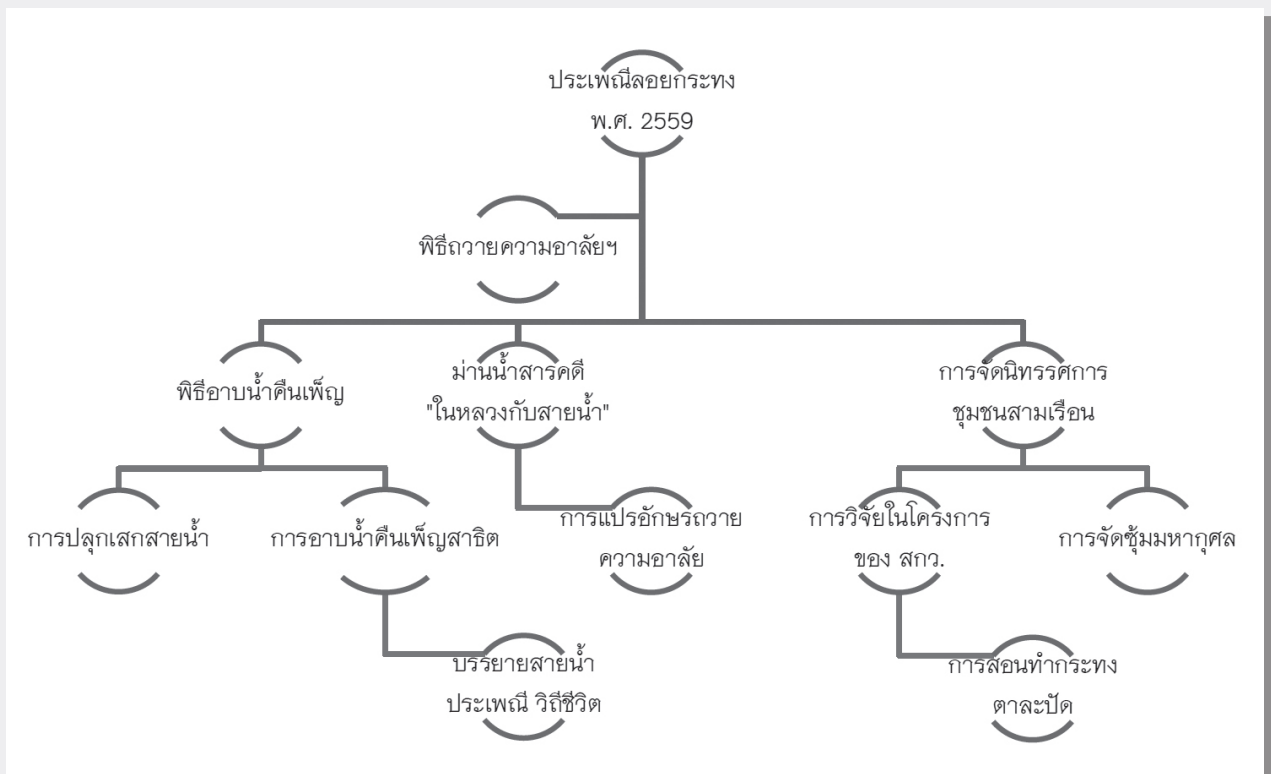
5) **ดำเนินกิจกรรม** ในกระบวนการมีส่วนร่วมในการ อนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของชุมชนผ่านประเพณีการอาบน้ำคั้นเพ็ญ ของชุมชนสามเรือน มีการเตรียมงานดังภาพที่ 5 ซึ่งคณะผู้วิจัย นำเสนอผลวิจัยในรูปของกระบวนการแบบองค์รวมดังต่อไปนี้

5.1) กระบวนการสร้างความรู้คู่จิตสำนึกที่มีต่อสายน้ำ ประกอบด้วยการให้ความรู้ในการจัดนิทรรศการประเพณี อาบน้ำคั้นเพ็ญ การบรรยายเกี่ยวกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปรมินทรมหาวชิราลงกูยเดชฯ กับการพัฒนาสายน้ำ

ความสำคัญระหว่างสายน้ำกับวิถีชีวิต โดยองค์การบริหาร ส่วนตำบลสามเรือนมอบหมายให้คณะผู้วิจัยเป็นวิทยากรเพื่อ ให้ความรู้ และเป็นพิธีกรในกิจกรรมวันลอยกระทง ดังภาพที่ 6

กระบวนการสร้างจิตสำนึกครั้งนี้ได้รับความร่วมมือ จากวิทยาลัยเทคนิคพระนครศรีอยุธยาจัดทำมาน้ำ สารคดีเรื่อง “ในหลวงกับสายน้ำ” ดังภาพที่ 7 อันเป็นพระ มหากรุณาธิคุณแก่ปวงชนชาวไทยอย่างหาที่สุดมิได้ ซึ่ง กิจกรรมนั้นนอกจากจะทำให้ชาวชุมชนสามเรือนเกิดจิตสำนึกใน พระมหากรุณาธิคุณ ยังทำให้เกิดความตระหนักถึงความ สำคัญของสายน้ำ ซึ่งมีการจัดแสดงช่วงเวลาก่อนและหลังการ แปรอักษรเพื่อถวายความอาลัย ระหว่างพิธีเจริญพระพุทธมนต์ ปลุกเสกสายน้ำโดยคณะสงฆ์

ขณะจัดกิจกรรมอาบน้ำคั้นเพ็ญสาธิตพบว่า ประชาชนให้ความสนใจสารคดี และเรื่องราวเกี่ยวกับสายน้ำ กับวิถีชีวิตเป็นอย่างยิ่ง และประเพณีนี้ยังมีผลกระทบต่อกความ รู้สึกของประชาชน โดยสรุปว่า ผู้เข้าร่วมกิจกรรมร้อยละ 72.2

ภาพที่ 4 ฟังแสดงกิจกรรมประเพณีลอยกระทงประจำปี พ.ศ. 2559 ของชุมชนสามเรือน จากการประชุมเมื่อวันที่ 8 พฤศจิกายน พ.ศ. 2559

ภาพที่ 5 การดำเนินกิจกรรมการอาบน้ำคีนเพ็ญ วันที่ 12 พฤศจิกายน พ.ศ. 2559

ภาพที่ 7 ม่านน้ำสารคดี “ในหลวงกับการพัฒนาสายน้ำ” วันที่ 14 พฤศจิกายน พ.ศ. 2559

ภาพที่ 6 กิจกรรมการคืนความรู้สู่ชุมชน การจัดนิทรรศการและการสาธิตอาบน้ำคีนเพ็ญ โดยมีคณะผู้วิจัยเป็นวิทยากรและผู้ดำเนินรายการ วันที่ 14 พฤศจิกายน พ.ศ. 2559

ภาพที่ 8 พิธีกรรมการปลูกเสกสายน้ำ “คลองน้ำมนต์” ความร่วมมือทางวัฒนธรรมได้รับความอนุเคราะห์จากคณะสงฆ์อำเภอบางปะอิน โดยมีนายอำเภอบางปะอินเป็นประธาน วันที่ 14 พฤศจิกายน พ.ศ. 2559

เห็นว่า กิจกรรมอาบน้ำคีนเพ็ญ เป็นการอนุรักษ์ประเพณีและอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในพื้นที่ ผู้เข้าร่วมกิจกรรมร้อยละ 19.4 ไม่ตอบแบบสอบถามเนื่องจากมาร่วมกิจกรรมเป็นครั้งแรก และประชาชนร้อยละ 5.5 เห็นว่า การจัดกิจกรรมประเพณีอาบน้ำคีนเพ็ญเป็นการอนุรักษ์ประเพณี แต่คงไม่สามารถเชื่อมโยงกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในพื้นที่ได้ นอกจากนี้ประชาชนยังมีความเห็นว่า ประเพณีนี้มีพิธีกรรมสร้างความเป็นสิริมงคล ไม่ให้คนในชุมชนเกิดโรคภัยไข้เจ็บ พิธีกรรมการปลูกเสกสายน้ำหรือคลองน้ำมนต์ (ภาพที่ 8) เป็นการกระตุ้นผู้คนในชุมชนและหน่วยงานราชการ ร่วมกันรักษาความสะอาดของแม่น้ำ ทั้งการช่วยกันเก็บสิ่งปฏิกูล การนำผักตบชวามาทำกระทงตาละปัด ดังภาพที่ 9

5.2) การมีส่วนร่วมแบบเครือข่าย การขับเคลื่อนประเพณีลอยกระทงประจำปี พ.ศ. 2559 เป็นความร่วมมือระหว่างหลายหน่วยงาน เริ่มตั้งแต่วัดสามเรือน คณะสงฆ์อำเภอบางปะอิน องค์การบริหารส่วนตำบลสามเรือน สภาวัฒนธรรมจังหวัดพระนครศรีอยุธยา โรงเรียนในชุมชนสามเรือน วิทยาลัยเทคนิคพระนครศรีอยุธยา และมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลสุวรรณภูมิ โดยการระดมความคิดในการประชุม ซึ่งเมื่อปฏิบัติงาน แต่ละภาคส่วนมีส่วนร่วมในการทำหน้าที่ตามตารางที่ 1

ภาพที่ 9 การนำผักตบชวามาทำกระทงตาละปัดวันที่ 12 พฤศจิกายน พ.ศ. 2559

ตารางที่ 1 การมีส่วนร่วมแบบเครือข่าย การขับเคลื่อนประเพณีลอยกระทงประจำปี พ.ศ. 2559

หน่วยงาน	บทบาท	หมายเหตุ
คณะสงฆ์อำเภอบางปะอิน วัดสามเรือน	พิธีกรรมปลุกเสกสายน้ำคลองน้ำมนต์ โดยพระสงฆ์ 89 รูป และจัดซุ้มโคมหาคูศุล และโรงทาน	พระอธิการสามารถ กิตติญาโณ เจ้าอาวาสวัดสามเรือนอนุเคราะห์ ดำเนินการ
สถานีวิทยุโทรทัศน์ ไทยทีวีสีช่อง 3	ร่วมประชาสัมพันธ์	นายณัฐพล รื่นถวิล ติดต่อประสานงาน
สภาวัฒนธรรมจังหวัด พระนครศรีอยุธยา	ที่ปรึกษาการจัดงานและร่วมประชาสัมพันธ์	
อำเภอบางปะอิน	ที่ปรึกษาการจัดงาน โดยมีนายอำเภอให้เกียรติในการเป็น ประธาน และสนับสนุนโครงการ	
องค์การบริหารส่วนตำบล สามเรือน	เจ้าภาพหลักการจัดงาน ดูแลการดำเนินงานทุกภาคส่วน	
มหาวิทยาลัยเทคโนโลยี ราชมงคลสุวรรณภูมิ	จัดนิทรรศการ และกิจกรรมการให้ความรู้ โดย คณะผู้วิจัย ในเขตพื้นที่ชุมชนสามเรือน	งบประมาณจาก สกว.
วิทยาลัยเทคนิค พระนครศรีอยุธยา	ม่านน้ำสารคดีเฉลิมพระเกียรติ “ในหลวงกับสายน้ำ” ฝ่ายเทคนิคในการจัดงาน	
โรงเรียนวัดสามเรือน	สาธิตการทำกระทงตาละปัด	
คณะผู้วิจัย	จัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรม ประเพณีอาบน้ำคั้นเพ็ญ ใน รูปแบบนิทรรศการ การบรรยายเพื่อให้ความรู้ และดำเนิน พิธีการ	

ความร่วมมือทางวัฒนธรรมข้างต้นทำให้เห็นว่าการสนับสนุนของหน่วยงานต่างๆ ทำให้เกิดการประชาสัมพันธ์อย่างกว้างขวาง การจัดกิจกรรมที่หลากหลายและเป็นประโยชน์ต่อผู้ร่วมงาน ที่สำคัญคือ การเตรียมความพร้อมจากการร่วมมือเชิงระบบเหล่านี้ ทำให้ประเพณีลอยกระทงเกิดความพร้อมและในปี พ.ศ. 2559 เป็นกิจกรรมที่น่าประทับใจ และเป็นที่ภาคภูมิใจมากที่สุดเท่าที่เคยจัดมา เพราะเกิดจากความร่วมมือของชุมชนและบุคคลภายนอก ที่สำคัญกิจกรรมนี้ยังเป็นต้นแบบในการจัดกิจกรรมครั้งต่อไป

5.3) การพัฒนาการศึกษาชุมชนเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรน้ำ จากการเสวนา วัฒนธรรมกับสายน้ำ ทำให้เกิดแนวคิดสำคัญคือ “ชุมชนจะเข้มแข็งและพึ่งตนเองได้ ต้องอาศัยความรับผิดชอบ การเรียนรู้ ร่วมคิดร่วมทำ” และความร่วมมือและข้อมูลทางวิชาการจากหน่วยงานท้องถิ่นทั้งภาครัฐและเอกชน ซึ่งจากการประชุมกลุ่ม นอกจากกลวิธีที่เกี่ยวข้องกับการปรับสภาพแวดล้อมด้านกระบวนการทางเทคโนโลยี เช่น ยุพิน พุนดี (สัมภาษณ์เมื่อ 21 ตุลาคม พ.ศ. 2559) กล่าวในการเสวนาครั้งนี้สรุปได้ว่า จากการวิจัยคุณภาพน้ำในชุมชนสามเรือนหลายครัวเรือนยังไม่มี การบำบัดน้ำเสียก่อนปล่อยน้ำลงคลอง บางช่วงพบน้ำเสียบ้าง จากกิจกรรมการปิดประตูน้ำ พบว่าในเดือนกรกฎาคม น้ำใส เพราะไม่มี การปิดประตูน้ำ มีสาหร่าย และปลาเยอะ บางจุดมีออกซิเจนต่ำ ทำให้ปลาเริ่มตาย เช่น ปลาหัวบาอย่างปลาตะเพียน น้ำเริ่มแย การเปลี่ยนแปลงของพืช การฉีดยากำจัดผักตบชวา ทำให้น้ำเน่าเสีย

แต่ทั้งนี้องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นก็มีได้ นึงสนใจ มีการวางกติกาชุมชนกับสายน้ำดังนี้ 1) ไม่ทิ้งของเสียลงสู่แม่น้ำลำคลองและทางระบายน้ำสาธารณะ 2) บำบัดน้ำเสียขั้นต้น ก่อนระบายลงแหล่งน้ำหรือท่อระบายน้ำ 3) ลดหรือหลีกเลี่ยงการใช้สารเคมี สารกำจัดศัตรูพืชในกิจกรรมทางการเกษตร หรือสารเคมีที่ใช้ในบ้านเรือน

กติกาชุมชนเหล่านี้เป็นกลไกสำคัญที่ผู้นำชุมชนจะนำไปใช้ในการวางแผนทางการมีส่วนร่วมต่อการฟื้นฟู อนุรักษ์ และพัฒนาทรัพยากรน้ำในชุมชน โดยให้ชุมชนเกิดจิตสำนึก ร่วมกัน และมีส่วนร่วมต่อการฟื้นฟูคลองโพธิ์ โดยการใช้พืช บำบัดน้ำเสียในครัวเรือน การจัดกิจกรรมอันเป็นประเพณีทางน้ำ การจัดการท่องเที่ยวทางน้ำ และการจัดกิจกรรมให้เยาวชน ผู้เป็นเจ้าของพื้นที่ มีส่วนร่วมในการฟื้นฟู อนุรักษ์ และพัฒนาสิ่งแวดล้อมทางน้ำในชุมชน กระบวนการเหล่านี้จึงเป็นกลวิธีสำคัญเพื่อให้ผู้นำชุมชน และชาวชุมชนสามเรือนนำไปประยุกต์ใช้ตามบริบทของชุมชนเป็นลำดับต่อไป โดยการจัดกิจกรรมครั้งนี้

ถือเป็นโอกาสดีในการประชาสัมพันธ์ และให้ความรู้เกี่ยวกับกติกาสังคม

5.4) การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นส่วนช่วยในการอนุรักษ์น้ำ หากน้ำคือต้นกำเนิดของวัฒนธรรมไทย การวิจัยนี้ทำให้เห็นว่าวัฒนธรรม ประเพณีเป็นส่วนหนึ่งในการรักษาน้ำ เช่นเดียวกับประเพณีการสืบชะตาแม่น้ำ การตั้งหอผิผาย การแห่เทียนพรรษาทางน้ำ การเลี้ยงผีเหมือง รวมไปถึงประเพณีอาบน้ำ คื่นเพ็ญ ซึ่งนอกจากกิจกรรมจะมีผลต่อคุณค่าทางจิตวิญญาณที่สำคัญทุกประเพณียังเป็นกลไกที่ทำให้เกิดการอนุรักษ์สายน้ำ มาตราการการแก้ปัญหาระยะยาว นอกจากการใช้กระบวนการด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแล้ว ความเชื่ออันเป็นสิ่งเชื่อมโยงกับวิถีชีวิตของคนไทยยังเป็นอีกสิ่งหนึ่งที่มีความจำเป็นในฐานะกลไกบาราย เพื่อให้ผู้คนในชุมชนมีบทบาทต่อการอนุรักษ์ประเพณี และอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในพื้นที่ ดังที่คณะผู้วิจัยได้ศึกษาความคิดเห็นของกลุ่มตัวอย่างที่เข้าร่วมกิจกรรมอาบน้ำคื่นเพ็ญ ซึ่งพบข้อสรุปว่า ผู้เข้าร่วมกิจกรรมร้อยละ 72.2 เห็นว่า กิจกรรมอาบน้ำ คื่นเพ็ญเป็นการอนุรักษ์ประเพณี และอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในพื้นที่

6) กิจกรรมการให้ความรู้และการประกวดการเขียนเรียงความและวาดภาพประกอบหัวข้อ “พิธีกรรมอาบน้ำคื่นเพ็ญ ในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม” ให้กับนักเรียนในชุมชน อันเป็นกิจกรรมที่เป็นความต้องการของชุมชน กล่าวคือ ความต้องการให้ภูมิปัญญาชุมชนเข้าไปสู่ความเข้าใจของเยาวชนในพื้นที่ โดยจัดเสวนาให้องค์ความรู้เรื่องประเพณีต่างๆ ในชุมชนสามเรือนแก่นักเรียน 4 โรงเรียน ได้แก่ โรงเรียนวัดสามเรือน โรงเรียนวัดท่าใหม่ โรงเรียนเซ็นแม่รี และโรงเรียนเอกอโยธยา ซึ่งนักเรียนได้ร่วมทำกิจกรรมการเรียนรู้ประเพณีที่เกิดขึ้นในชุมชนของตนเอง พร้อมถ่ายทอดความคิดเป็นภาพวาดและนำเสนอร่วมกัน ดังภาพที่ 10

จากกิจกรรมนี้พบว่า การรับรู้เกี่ยวกับพิธีอาบน้ำ คื่นเพ็ญในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ของนักเรียนมีความแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิงกับวันที่ 4 มิถุนายน พ.ศ. 2559 ซึ่งผู้วิจัยจัดขึ้นเพื่อรวบรวมองค์ความรู้ และให้นักเรียนกลุ่มเดียวกันนี้เป็นผู้เข้าร่วมอบรมโดยใช้กระบวนการเรียนรู้ 4 ขั้น คือ ขั้นรับความรู้ ระดมความคิด ลงมือปฏิบัติ และสะท้อนความคิด มีผลลัพธ์คือ เมื่อให้นักเรียนวาดภาพเกี่ยวกับประเพณีในชุมชน ภาพเหล่านั้นเป็นการกล่าวถึงประเพณีในภาพกว้าง ส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับศาสนา โดยประเพณีอาบน้ำคื่นเพ็ญมิได้อยู่ในการรับรู้ของเยาวชน ทว่าการจัดกิจกรรมครั้งนี้มุ่งเป้าหมายเฉพาะที่สำคัญ คือนักเรียนส่วนใหญ่ในชุมชนได้เข้าร่วมการเรียนรู้การทำกระทงตาละปัด ร่วมงานวันลอยกระทง ทำให้การวาดภาพ

ภาพที่ 10 กิจกรรมการให้ความรู้ และการประกวดการเขียนเรียงความและวาดภาพประกอบในหัวข้อ พิธีกรรมอาบน้ำคั้นเพ็ญ ในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม วันที่ 26 พฤศจิกายน พ.ศ. 2559

การเขียนเรียงความ และการนำเสนอมีศักยภาพทางความคิดที่ชัดเจน ทั้งการกล่าวถึงรูปแบบ เนื้อหา กติกาชุมชน อันเป็นแนวทางในการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำในชุมชน ที่สำคัญพวกเขาภูมิใจว่า นี่คือการประเพณีของชุมชนที่เป็นกุศโลบายสำคัญให้ชุมชนสามารถอยู่ร่วมกับธรรมชาติได้อย่างยั่งยืน และพวกเขาสามารถเป็นส่วนหนึ่งในการขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลง

จากผลการวิจัยจึงสรุปได้ว่า กระบวนการมีส่วนร่วมในการฟื้นฟูอนุรักษ์และสืบทอดประเพณีอาบน้ำคั้นเพ็ญของชุมชนสามเรือน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ทำให้เกิดกระบวนการ 4 ขั้นตอน ได้แก่ การสร้างความรู้คู่จิตสำนึก การพัฒนาการศึกษาชุมชน การมีส่วนร่วมแบบเครือข่าย และการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งกระบวนการดังกล่าวเป็นการเริ่มต้นจากตัวคน ชุมชน การประสานงานจากองค์กรภายนอกให้เข้ามา มีบทบาทในการออกแบบกิจกรรมการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นอันเป็นความเชื่อ วิถีชีวิต และที่สำคัญเป็นกุศโลบายให้ผู้คนในชุมชนเกิดความภูมิใจต่อมรดกวัฒนธรรมแห่งสายน้ำที่เป็นอัตลักษณ์ชุมชน และมีส่วนร่วมต่อการอนุรักษ์สายน้ำในพื้นที่ของตนเอง

อภิปรายและสรุปผล

การวิจัยเรื่อง กระบวนการมีส่วนร่วมในการฟื้นฟูอนุรักษ์และสืบทอดประเพณีอาบน้ำคั้นเพ็ญชุมชนสามเรือน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นการพัฒนากิจกรรมที่ชุมชนร่วมกันฟื้นฟู อนุรักษ์ และสืบทอด โดยใช้วิธีการมีส่วนร่วมเชิงนโยบายจากบนลงล่าง กล่าวคือ เป็นความร่วมมือระหว่างผู้มีอำนาจในการฟื้นฟู และให้องค์กรท้องถิ่นเป็นกลไกการประสานงาน เพื่อเอื้อให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วม จึงต้องเริ่มต้นจากการทำความเข้าใจรูปแบบ เนื้อหา ความหมาย ระบบมโนทัศน์ในพิธีกรรมร่วมกันระหว่างนักวิจัยกับผู้นำท้องถิ่น ซึ่งวิธีเช่นนี้พบมากในกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม และการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการฟื้นฟูอนุรักษ์ และการสืบทอดประเพณี

1) กระบวนการมีส่วนร่วม

กระบวนการมีส่วนร่วมอาศัยกรอบคิดสำคัญคือ เส้นทางของทฤษฎีและเส้นทางแห่งการปฏิบัติ ซึ่งงานวิจัยนี้ มีจุดเน้นที่การมีส่วนร่วมของผู้ตัดสินใจเชิงนโยบาย (Authority decision) เส้นทางของทฤษฎีที่ยึดความเข้าใจร่วมระหว่างผู้วิจัยและผู้นำชุมชน ซึ่งกระบวนการนี้อาจไม่ใช่วิธีการที่ดีที่สุด แต่เป็นวิธีการหนึ่งที่ทำให้เจ้าของวัฒนธรรมเข้ามามีส่วนร่วมกับกิจกรรม เช่นเดียวกับงานวิจัยของ วชิราภรณ์ วรรณโชติ และคณะ (2559) เรื่อง การจัดพิธีสงฆ์โดยชุมชนกุฎกาสิงห์ ตำบลกุฎกาสิงห์ อำเภอกะเปอร์ จังหวัดร้อยเอ็ด ที่นอกจากจะมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาพิธีดังกล่าว ยังพัฒนาแนวคิดการพัฒนาพิธีกรรมโดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วม ด้วยการบูรณาการงานบริการวิชาการผ่านเทคนิคปฏิบัติงานพัฒนาชุมชน เริ่มตั้งแต่เทคนิคการสร้างความสัมพันธ์กับชุมชน การประสานติดต่อกับผู้นำชุมชนในการทำความเข้าใจร่วมกันกับคนในชุมชนรวมถึงอาจารย์และนิสิต เมื่อเข้าไปปฏิบัติงานบริการวิชาการในชุมชนต้องปฏิบัติตนให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนในชุมชนด้วยกระบวนการ PDCA เพื่อให้ชุมชนมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน ซึ่งผลลัพธ์อย่างหนึ่งที่น่าสนใจคือ พิธีกรรมดังกล่าวเป็นกุศโลบายต่อการเรียนรู้ประเพณีท้องถิ่น และการปฏิบัติตนต่อโบราณสถานที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรม แนวทางการอนุรักษ์ประเพณีนี้จึงเป็นการทำให้ชุมชนเกิดความตระหนักต่อความสำคัญของสิ่งสำคัญอันเนื่องมาแต่อดีตบนรากฐานของความรู้ งานวิจัยดังกล่าวนอกจากใช้พลังนิสิต ยังได้ใช้พลังของผู้นำชุมชนทำให้เกิดผลลัพธ์ที่มีประสิทธิภาพ

เช่นเดียวกับงานวิจัยนี้ที่เน้นการสร้างนักวิจัยในชุมชน โดยการนำผู้นำชุมชนที่สามารถส่งผลกระทบต่อชุมชน เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในฐานะนักวิจัยร่วม รวมถึงการสร้างเครือข่ายกับปราชญ์ชุมชน นักวิจัยเครือข่าย หน่วยงานภายนอกชุมชน เพื่อให้เกิดความเข้าใจต่อรูปแบบ เนื้อหา ความหมาย ระบบนิเวศน์ในพิธีกรรม อันนำไปสู่การออกแบบกิจกรรม การประชาสัมพันธ์อย่างกว้างขวาง รวมไปถึงการจัดกิจกรรมทางสังคมที่มีประสิทธิภาพ สิ่งเหล่านี้ทำให้เห็นว่า ในกระบวนการมีส่วนร่วมจำเป็นต้องมีผู้ที่สามารถสร้างผลกระทบต่อพื้นที่เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งใน PAR ตามกรอบวิธีการที่ วรรณดี สุทธิสารกร (2556) กล่าวถึงกรอบวิธีการ สรุปได้ว่า กระบวนการปฏิบัติอยู่ในรูปวงจรของปัจจุบันและย้อนอดีตเพื่อให้มนุษย์เห็นสภาพความเป็นจริง และหวนคิดถึงเหตุการณ์ในอดีต แล้วตีความให้ความหมายกับภาพจริงในปัจจุบันอย่างต่อเนื่องหรือเปรียบเทียบกับอดีต ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการมองอนาคตอย่างชัดเจน ซึ่งความเข้าใจเส้นทางของทฤษฎีนี้ จะนำไปสู่เส้นทางแห่งการปฏิบัติ

สำหรับผลจากเส้นทางปฏิบัติที่ทำคู่ขนานกับงานวิจัยนี้ได้แก่ ยุพิน พุนดี (2560) วิจัยเรื่อง การมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำของประชาชนในคลองโพธิ์ ตำบลสามเรือน อำเภอบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา พบว่า คุณภาพน้ำบริเวณวัดสามเรือน อันเป็นสถานที่ใช้จัดกิจกรรมอาบน้ำคืนชีพูทั้งก่อนและหลังการจัดกิจกรรมทางวัฒนธรรมเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัด สรุปได้ว่า การตรวจสอบคุณภาพน้ำตามวิธีการทางชีววิทยาในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2559 หรือก่อนการจัดกิจกรรมลอยกระทงของชุมชนสามเรือน พบว่าน้ำมีกลิ่นเหม็น สีดำ มีฟองขาวและวัชพืชขวางทางน้ำ แต่หลังจากผ่านกิจกรรมประมาณหนึ่งเดือนเศษ ซึ่งชุมชนร่วมกันทำความสะอาดคลองโพธิ์ มีการตรวจวัดคุณภาพน้ำอีกครั้งพบว่า มีค่าความเป็นกรดต่างตามเกณฑ์มาตรฐาน สามารถทำกิจกรรมและประเพณีทางน้ำได้ เนื่องจากองค์การบริหารส่วนตำบลสามเรือน ผู้นำชุมชน กลุ่มอนุรักษ์คลองโพธิ์ และชาวบ้านในตำบลสามเรือนได้ร่วมกันนำเอเอ็ม (EM) มาเทลงในน้ำบริเวณวัดสามเรือน กำจัดผักตบชวา วัชพืชต่างๆ และกำจัดขยะมูลฝอยในน้ำ รวมถึงการทำแพผักบุ้งกำจัดน้ำเสียอีกครั้ง หลังจากการจัดกิจกรรมลอยกระทงและการอาบน้ำคืนชีพู

กระบวนการมีส่วนร่วมในงานวิจัยนี้ จึงเริ่มต้นปฏิบัติจากการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างนักวิจัย และผู้มีอำนาจที่เข้าร่วมเป็นนักวิจัย เพื่อร่วมกันคิด กำหนดเป้าหมาย ก่อนนำไปปฏิบัติ โดยให้นโยบายและกลยุทธ์ ส่งผลกระทบต่อส่วนรวม ทำให้เกิดการเรียนรู้ จัดสำนึก เป็นการสร้างประสบการณ์ร่วม

จากประเพณีที่ชุมชนเป็นเจ้าของ กิจกรรมนี้จึงถือเป็นจุดเริ่มต้น และเป็นกลยุทธ์สำคัญที่ทำให้แต่ละภาคส่วนที่เกี่ยวข้องเกิดความตระหนักต่อการอนุรักษ์สายน้ำ ซึ่งถือเป็นส่วนหนึ่งในการรับผิดชอบต่อสังคมของผู้คน

2) การฟื้นฟู อนุรักษ์ และการสืบทอดประเพณี

กระบวนการฟื้นฟู อนุรักษ์ และการสืบทอดประเพณีทั้ง 4 ขั้นตอน ได้แก่ การสร้างความรู้คู่จิตสำนึก การพัฒนาการศึกษาชุมชน การมีส่วนร่วมแบบเครือข่าย และการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่น ถือเป็นแนวทางสำคัญของเส้นทางการปฏิบัติในงานวิจัยนี้ ซึ่งถือเป็นจุดเด่นของทฤษฎีวิจัยในทางมนุษยศาสตร์ที่อาจไม่มีทฤษฎีตั้งต้น มีเพียงข้อสรุปที่อาจมีนัยเชิงทฤษฎีสอดคล้องกับที่ เจตนา นาควัชระ (2560) กล่าวเรื่องนี้สรุปได้ว่า การวิจัยทางมนุษยศาสตร์ ความคิดเชิงทฤษฎีอาจเกิดขึ้นกลางทาง เมื่อนักวิจัยแสวงหาข้อมูลไปถึงจุดที่จะให้ข้อสรุปได้ ตอบโจทย์วิจัยได้คือถึงปลายทางแล้ว ณ จุดนั้นข้อสรุปที่ได้อาจมีในเชิงทฤษฎี มีลักษณะเป็นข้อสรุปรวมทั่วไปที่อาจใช้ได้กับโครงการวิจัยอื่น หรือในกาลและเทศะอื่นที่ไม่ใช่โครงการนั้นเป็นการเฉพาะ

กระบวนการอันเป็นแนวปฏิบัติในงานวิจัยนี้มีลักษณะดังกล่าว ซึ่งลักษณะเฉพาะเชิงทฤษฎีที่เกิดขึ้นระหว่างทางเช่นนี้ พบได้ในงานวิจัยทางมนุษยศาสตร์หลายเรื่อง อาทิ กันยารัตน์ รินศรี (2557) วิจัยเรื่อง การจัดการทรัพยากรน้ำเชิงบูรณาการแนวพุทธ: กรณีศึกษากลุ่มอนุรักษ์ลุ่มน้ำปิง จังหวัดเชียงใหม่ พบผลวิจัยข้อหนึ่งสรุปได้ว่า การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นการจัดการทรัพยากรน้ำ ด้วยการนำความเชื่อและพิธีกรรมมาใช้ในการจัดการ การจัดการทรัพยากรน้ำด้วยหลักภูมิปัญญาท้องถิ่นมีความสำคัญคือ ก่อให้เกิดความร่วมมือและความผูกพันกันของคนในชุมชน เพราะต้องอาศัยการมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ และเป้าหมาย เพื่อให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นได้รับการสืบทอดต่อไปสู่คนรุ่นหลัง นอกจากนั้นการจัดการทรัพยากรน้ำด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นกำลังสูญหายและหมดความนิยม สาเหตุของปัญหาเกิดจากกระแสทุนนิยมที่เข้ามามีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของคนรุ่นใหม่เห็นว่า ทรัพยากรน้ำสามารถควบคุม จัดการได้โดยมนุษย์ ทรัพยากรน้ำเป็นต้นทุนในการผลิตสินค้าทางการเกษตร จึงมีการนำเทคโนโลยีมาใช้ในการจัดการทรัพยากรน้ำ ซึ่งเทคโนโลยีเหล่านี้กลับสร้างผลกระทบต่อระบบนิเวศแหล่งน้ำในระยะยาว

ยุทธวิธีการจัดการสิ่งแวดล้อมแบบผสมผสานเช่นนี้ แม้จะมีธรรมชาติของการออกแบบงานวิจัยแตกต่างกัน ทว่าเมื่อพิจารณาห้วงมพบว่ามีจุดร่วมกันอยู่ไม่น้อยกล่าวคือ ผลกระทบจะเกิดขึ้นได้ต้องมีการสร้างความเข้าใจ รวมถึงการควบคุม

หรือการสร้างกติกาตามรูปแบบตามบริบทและอัตลักษณ์ของตนเองดังที่ สุพิมล ศรศักดิ์ และคณะ (2555) ศึกษา รูปแบบและกระบวนการอนุรักษ์ป่าชุมชนแนวพุทธในจังหวัด อุบลราชธานี ผลวิจัยประการหนึ่งพบว่า แนวคิด รูปแบบ และกระบวนการอนุรักษ์ป่าชุมชนของแต่ละพื้นที่มีความแตกต่างกัน และได้ให้ข้อเสนอแนะในภาพรวมไว้อย่างน่าสนใจ สรุปได้ว่า ชุมชนแต่ละแห่งควรมีการยกย่องการใช้กฎ กติกา ในการอนุรักษ์ร่วมกัน รัฐควรจัดสรรงบประมาณสนับสนุนชุมชนและเข้าไปส่งเสริมอย่างต่อเนื่อง ควรปลูกฝังสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติตั้งแต่เยาวชน ควรมีการร่วมกันปลูกต้นไม้เนื่องในวันสำคัญ ผู้นำหมู่บ้านต้องเป็นตัวอย่างที่ดีแก่ชุมชน ควรมีการประชาสัมพันธ์กิจกรรมให้มากขึ้นและขยายไปสู่ชุมชนอื่นๆ พระสงฆ์ ชุมชน และหน่วยงานของรัฐต้องให้ความสนใจในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติชุมชนและอย่างต่อเนื่อง

หากตีความแนวคิดอันเป็นผลผลิตจากการวิจัยข้างต้นในภาพรวมพบว่า การก่อสร้างแนวคิด รูปแบบ และวิธีการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติแต่ละพื้นที่อาจแตกต่างกัน ทว่าจุดร่วมอันเป็นกลไกสำคัญต่อการฟื้นฟูประเพณีที่เป็นกุศโลบายต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติย่อมมีความเหมือนกัน โดยต้องใช้กระบวนการมีส่วนร่วม และเมื่อกลับมามองชุมชนสามเรือนพบว่า ชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไปตามกระแสความเร่งรีบทำให้แผนการดำเนินชีวิตไม่สอดคล้องกับระบบธรรมชาติ จนเกิดปัญหาระหว่างผู้คนกับสายน้ำ ภาพวิถีชีวิตในอดีตจึงเป็นเพียงอุดมคติที่ผู้คนกำลังหลงลืม การอาบน้ำคืนชีพอันเป็นโครงการนำร่องที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานอันสอดคล้องกับวัฒนธรรมชุมชนดั้งเดิม จึงได้รับการนึกถึง เพื่อนำกลับมาฟื้นฟู อนุรักษ์ และสืบทอดประเพณี ซึ่งกระบวนการนี้ได้เริ่มต้นจากการเปลี่ยนตัวคน ชุมชน การประสานงานจากองค์กรภายนอกให้เข้ามามีบทบาทในการออกแบบกิจกรรมการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นอันเป็นความเชื่อของวิถีชีวิต และที่สำคัญเป็นกุศโลบายให้ผู้คนในชุมชนเกิดความภูมิใจต่อมรดกวัฒนธรรมแห่งสายน้ำที่เป็นอัตลักษณ์ชุมชน และมีส่วนร่วมต่อการอนุรักษ์สายน้ำในพื้นที่ของตนเอง

บรรณานุกรม

- กันยารัตน์ รินศรี. 2557. การจัดการทรัพยากรน้ำเชิงบูรณาการแนวพุทธ: กรณีศึกษากลุ่มอนุรักษ์ลุ่มน้ำปิง จังหวัดเชียงใหม่. *วารสารราชภัฏเชียงใหม่*. 15(2); 47-59.
- เกษม จันทร์แก้ว. 2556. การจัดการสิ่งแวดล้อมแบบผสมผสาน. พิมพ์ครั้งที่ 3. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. กรุงเทพฯ. 296 น.
- เจตนา นาควัชระ. 2560. ข้อคิดเบื้องต้นเกี่ยวกับบทบาททางทฤษฎีในกระบวนการวิจัยเชิงมนุษยศาสตร์. *ทฤษฎีกับการวิจารณ์ศิลปะทัศนะของนักวิจารณ์ไทย*; 20-48. สำนักพิมพ์นาคร. ปทุมธานี. 668 น.

การจัดกิจกรรมนี้มิได้สร้างความเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างสายน้ำกับผู้คนอย่างรวดเร็ว แต่เมื่อวิเคราะห์ผลทางชีววิทยาของสภาพน้ำพบว่า ก่อนและหลังการจัดประเพณี มีการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีอย่างชัดเจน ที่สำคัญยิ่งคือ การจัดกิจกรรมนี้ทำให้ชาวชุมชนเข้ามาแสดงความรับผิดชอบต่อประเพณีของพวกเขา อาทิ การยอมรับกติกาชุมชน การร่วมกันรับรู้การสื่อความหมายของพิธีกรรมที่ตนเองเป็นเจ้าของวัฒนธรรม การร่วมกันเก็บและทำกระตักจากผักตบชวา ถึงแม้แต่ละคนจะมีความรับผิดชอบร่วมในระดับที่แตกต่างกัน ทว่าการฟื้นฟูและสืบทอดประเพณีนี้ได้เป็นจุดเริ่มต้นให้คนในชุมชนจัดกิจกรรมทางน้ำ เช่น การอนุรักษ์พันธุ์พืชเพื่อใช้บำบัดน้ำเสีย การเสนอให้คณะผู้วิจัยจัดทำหลักสูตรระยะสั้นเพื่อบูรณาการองค์ความรู้กับวิถีชีวิตให้กับเยาวชนในพื้นที่ อันเป็นกิจกรรมที่จัดหลังจากวันลอยกระทง ความเข้มแข็งของผู้นำและชุมชนสามเรือนที่สามารถพัฒนากิจกรรมชุมชนให้มีความเป็นเอกภาพ เกิดความภูมิใจร่วมกัน และยิ่งไปกว่านั้นผู้คนที่นี่ได้กลับมาตระหนักถึงสิ่งที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพรหมมหาราชมพอลดลยเดชฯ พระผู้เป็นพ่อแห่งแผ่นดินทรงสอนให้ร่วมกันฟื้นฟู อนุรักษ์ และพัฒนา รวมไปถึงคลองน้ำมนต์ที่ปลูกเสกท่ามกลางพระจันทร์คืนเพ็ญแห่งนี้เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์เพราะเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงสรรพชีวิต ณ ที่แห่งนี้ ตั้งแต่อดีตจวบจนปัจจุบัน

กิตติกรรมประกาศ

คณะผู้วิจัยต้องขอขอบคุณภาคีเครือข่ายอันมีชื่อดังปรากฏในผลการวิจัย และขอขอบคุณองค์ความรู้จากรายชื่อผู้รู้ในบรรณานุกรม ตลอดจนขอขอบคุณสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สัญญาทุนเลขที่ RDG59A0002/07 ผู้ให้ทุนวิจัยและมอบข้อเสนอแนะอันทรงคุณค่า

ธีรวุฒิ เอกะกุล. 2551. การวิจัยเชิงปฏิบัติการ. สำนักพิมพ์ยงสวัสดิ์อินเตอร์กรุ๊ป. กรุงเทพฯ ฯ. 221 น.

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. 2556. พระราชพิธีสิบสองเดือน. สำนักพิมพ์แสงดาว. กรุงเทพฯ ฯ. 592 น.

ยุพิน พูนดี. 2560. รายงานวิจัยโครงการการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำของประชาชนในคลองโพธิ์ ตำบลสามเรือน อำเภอ
บางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา. มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลสุวรรณภูมิ. พระนครศรีอยุธยา.

วชิราภรณ์ วรรณโชติ และคณะ. 2559. การจัดพิธีสงฆ์โดยชุมชนกู่กาสิงห์ ตำบลกู่กาสิงห์ อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด.
วารสารวิจัยเพื่อการพัฒนาเชิงพื้นที่. 8(1); 8-21.

วรรณดี สุทธินรากร. 2556. การวิจัยเชิงปฏิบัติการ: การวิจัยเพื่อเสริมภาพและการสรรค์สร้าง. สำนักพิมพ์สยามปริทัศน์. กรุงเทพฯ. 220 น.

สำนักงานพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สำนักงานกฤษฎามนตรี. 2555. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11 พ.ศ.
2555-2559. จาก www.nesdb.go.th/download/article/article_20160323112431.pdf. สืบค้นเมื่อ 12 มิถุนายน 2559.

สุพิมล ศรศักดิ์ และคณะ. 2555. รูปแบบและกระบวนการอนุรักษ์ป่าชุมชนแนวพุทธในจังหวัดอุบลราชธานี. วารสารสันติศึกษา
ปริทรรศน์. 1(2); 11-28.